

● Тәуелсіздік талаптары

“Экономистердің міндеті дастарқан мәзірін сауатты жасау, тағамдарды таңдау саясатына қалады”.
Василий Леонтьев, академик.

Тәуелсіздік. Біздің бүгінгі өміріміздегі барша өзгерістердің түпкі мәні осы ұлы ұғымға келтіріледі. Міне, енді жарты айдан кейін ел тәуелсіздігінің 18 жылдығын атап өтеміз. Тәуелсіздіктің қадір-қасиеті соңғы кезеңде — бүкіл жер-жаһанды қаржы дағдарысы қыспаққа алған шақта айрықша сезілді. Өзіміздің экономикалық саясатымызды өзіміз айқындаудың арқасында, жан-жақты ойластырылған жоспарларды жүзеге асырудың, әлемдік конъюнктураның құбылмалы екендігін ерте бастан ескерудің арқасында Елбасымыз осыдан біраз жыл бұрын құрған Ұлттық қордың көмегімен қандайлық күрделі мәселелерді шешудің сәтті түскендігін халқымыз көріп отыр. Сонымен бірге тәуелсіздіктің ел халқына қояр талаптары да аз емес. Көрнекті ғалым, академик, Мәжіліс депутаты Кенжеғали Сағадиевтің төмендегі толғанысы осы жайында.

Жаһандық қаржы және экономикалық дағдарыс біртіндеп бөсендей бастады. Әлі де болса нақты экономиканың калпына келуі баяу жүріп жатқанына қарамастан, қаржы рыноктарындағы ахуал айтарлықтай жақсарып келеді. Сондай-ақ мұнайға, мысқа, алюминийге және басқа кейбір металдарға сұраныс пен бағаның артуын ескерер болсақ, шикізат алаңдарындағы ахуал да жақсара түсті. Көптеген сарапшылардың пікірі бойынша, әлемдік экономика 2010 жылы рецессияны өткере. Дегенмен, нақты сектор, қаржы және шикізат рыноктарының калпына келуіндегі орын алып отырған әркілі қарқын кейбір мамандарды дағдарыстың екінші толқыны болуы мүмкін деп айтуға да итермелеп отыр.

мен рантьенің капитализмі емес, шығармашылықтың капитализмі болуы тиіс. Капитализм виртуалдық экономикаға емес, нақты экономикаға жағдай туғызуы тиіс. Сөйтіп капитализм дамуға, яғни адамға қызмет етуі тиіс” деген мойындауы да айрықша назар аударарлық.

Капиталистік нарықтық экономиканың іргелі кемістіктерін жалаңаштап көрсететін өте дәл мойындау және бұл Франция Президентінің ғана пікірі емес. Осы заманғы капитализмнің мемлекеттік реттеусіз қағидаттық тұрғыда мүмкін еместігін атап көрсете отырып, басқа мемлекеттердің көптеген басшылары, сондай-ақ сарапшылар мен мамандары мемлекеттің экономикалық функция-

Қоғам дамуының бұл үрдістерін, нарық идеологиясының жоспар мен экономиканы реттеудегі нарықты ұтымды үйлестіру идеологиясына біртіндеп айналуы туралы егжей-тегжейлі айтып отыруымыздың екі себебі бар. Біріншіден, бізге, қазақстандықтарға, аталған бағытта өбден саналы түрде ілгерілеген жөн. Ол бүгін және бұдан кейін де осы заманғы сынақтарға жауап беретін қоғамдық құрылымның жетекші үрдісі болмақ. Екіншіден, Вашингтон консенсусының ұсыныстары мен талаптарының бүкіл жиынтығын сыни тұрғыдан қайта қарауға салған жөн. Кезінде пост-кеңестік кеңістіктегі елдер (соның ішінде біз де) осы консенсусқа сәйкес нарық реформаларын бастаған болатынбыз. Дағдарыс оның көптеген қағидаларының өміршен емес екендігін көрсетіп берді.

Вашингтон консенсусын өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында АҚШ, ХВК және Дүниежүзілік банк нарықтық өзгерістер жолына түскен (немесе сол жолмен жүріп келе жатқан) дамушы елдерге ұсыныс ретінде әзірлеген болатын. Оны батыс елдері мен халықаралық институттардың басшылары белсенді түрде алға жылжытып, консенсус экономикалық өзгерістің жетекші идеологиясына айналды. Халықаралық валюта қоры елдерге несие бергенде олардың реформалары Вашингтон консенсусының ұсыныстарына сәйкес болуын шарт ретінде ұстанды.

Бұл жобаның экономиканы реттеусіз жүргізу, қаржы рыноктарын ырықтандыру, сыртқы сауда

бұл ретте ол мұқият жоспарлаусыз нәтижеге айтарлықтай бағдарлана алмайды. Сонымен қатар ол салалар мен ресурстар бойынша теңдестірілмеген, салааралық байланыстар есептелмеген, өндірістік күштерді ұтымды орналастыру мақсаттарын көздемейді, осы орналастырудың әзірлігі мен атқарылуының нормалары мен индикаторлары жоқ. Ал стратегиялық жоспарлар дегенімізде міндетті түрде бұл компоненттер болуы тиіс, ал мұның өзі ойлы да елеулі талдамалық жұмысты талап ететін өте күрделі үдеріс.

Мұқият әзірленген ұзақ мерзімді даму жоспарлары негізінде ерен табыстарға қол жеткізген елдер баршылық. Солардың бірі — Малайзия. Бұл ел бір жиырма жылдық стратегиялық даму жоспарын (1971-1990 ж.ж.), бір — онжылдық (1991-2000 ж.ж.), енді қазір жиырма жылдық кезеңге арналған (2020 жылға көзқарас деп аталады) тағы бір стратегиялық жоспарды ойлағандай жүзеге асыруда. Аталған стратегиялық бағдарлар орта мерзімдік бесжылдық жоспарлар түрінде нақтыланған. Малайзия қазір 2006-2010 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық дамудың 9-шы бесжылдық жоспарын іске асыруда. Бұл мұқият әзірленген жұмыс құжаты, оны жасауға малайзиялық қоғамның барлық буыны тартылды, мұның өзі мемлекеттік даму мәселелері бойынша ұлттық консенсусты ұстануға мүмкіндік беріп, оның мақұлданыуы мен жүзеге асырылуын жеңілдетеді.

Малайзия Ұлыбританияның бұрынғы отары, оның бар-жоғы 35-40 жылдың ішінде әлемнің индустриялық жоғары технологиялық мемлекеттері қатарына енуін сарапшылар мен мамандар осы елдің нарықтық экономикасындағы жоспарлы-реттеулі бастауларды табысты пайдаланудың факторына жатқызады.

Малайзия тәжірибесі біз үшін жоспарлау үдерісін ұйымдастыру жағынан да өнеге боларлық. Онымен Малайзияның экономикалық жоспарлау жөніндегі арнайы агенттігі айналысады. Бұл Малайзия экономикасының өзіндік бір бас штабы, ақыл-ой орталығы. Әкінішке орай, біздің Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігін Қазақстан экономикасының осындай орталығы деп атауға қиналамыз. Онда тіпті де жаман қызметкерлер немесе жаман жетекшілер отырған жоқ. Мәселе бұған байланысты емес. Өйткені, бұл министрліктің назары екіге бөлінген, нақтылап айтар болсақ, ол көп уақытын бюджетті әзірлеуге арнайды. Республикалық бюджет жылына тағы 1-2 рет қайта қаралатындықтан, ал Үкімет өз шешімдерімен оған бұдан да көп өзгерістер енгізетіндіктен, аталмыш министрліктің басшылары мен мамандарында жоспарлау үдерістерімен байыпты айналысуға уақыт қала бермейді. Сондықтан да кей кезде бюджетке мұқият пысықтаудан өтпеген жобалар енгізіледі. Сонымен қатар, елімізде осы күнге дейін өндірістік күштерді орналастырудың егжей-тегжейлі пысықталған тұжырымдамасы жоқ. 10, 20 жылға арналған дамудың мұқият есептелген болжамдары да жоқ, салааралық баланс, еңбек ресурстары балансы әзірленбейді, экономика жай-күйінің: өнімділіктің, материалдық, қор және энергия сыйымдылығының манызды синтетикалық көрсеткіштеріне мұқият талдау жүргізілмейді.

Жоғарыда айтылғандарды негізге алып қарасақ, Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігінен бюджеттік жоспарлау функциясын Қаржы министрлігіне бере отырып, оған орта және ұзақ мерзімді жоспарлау мен болжамдауды міндеттеу және осыдан бұрын айтылған жұмыстарды тапсырған орынды көрінеді. Осылайша Экономика министрлігін Қазақстан экономикасының жоспарлық-тандамалық, ақыл-ой орталығына айналдыру керек. Ұсынылып отырған қайта ұйымдастырудың нақ қазір жүргізілген дұрыс болар елі, өйткені, Президенттің тапсырмасы бойынша, Үкімет әлеуметтік-экономикалық дамудың онжылдық (2010-2020 жылдарға арналған) стратегиялық жоспарын және

МҮДДЕЛЕР ТОҒЫСҚАН АПТА

4 желтоқсанда Астана қаласындағы Тәуелсіздік сарайында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың қатысуымен Қазақстан Президенті жанындағы Шетел инвесторлары кеңесінің 22-ші пленарлық мәжілісі өтеді. Аталмыш іс-шараға еліміздің мемлекеттік құрылымдары, шетел және ұлттық компаниялар басшылары қатысады деп күтілуде.

Мәжілістің негізгі талқылайтын тақырыбы — “Шетел инвесторларының Қазақстанның технологиялық дамуына және өртараптандыру саясатына қатысуы”, делі өткен сенбі күні болған дәстүрлі апталық брифингте СІМ-нің баспасөз хатшысы Ілияс Омаров.

4 желтоқсанда Пекин қаласында ынтымақтастық жөніндегі Қазақстан-Қытай комитетінің бесінші отырысы өтуі жоспарлануда. Қазақстан тарапынан Премьер-Министрдің бірінші орынбасары Әмірзақ Шөкеев, Қытай тарапынан Мемлекеттік кеңес премьерінің орынбасары Ван Цишань басқарады деп күтілуде.

Отырыс барысында тараптар қауіпсіздік, энергетика, жер асты байлықтарын пайдалану, көлік, қаржы салаларындағы ынтымақтастық мәселелерін, сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени-гуманитарлық салалардағы байланыстарды дамыту жайын қарастырады. Комитет шенберінде алғаш рет трансшекаралық өзендерді күзету мен пайдалану саласындағы ынтымақтастық мәселесі талқыланбақ.

Ынтымақтастық жөніндегі Қазақстан-Қытай комитетінің құрамына 10-ға жуық комитет бөлімшелері және трансшекаралық өзендерді күзету мен пайдалану жөніндегі Қазақстан-Қытай біріккен комиссиясы кіреді. Комитет отырыстары кем дегенде екі жылда бір рет өткізіледі.

І.Омаров сондай-ақ, 2-3 желтоқсан аралығында Жапонияның Токио қаласында келесі жылы көктемде Вашингтонда өтетін ядролық қауіпсіздік жөніндегі саммитке дайындық жөніндегі ұлттық үйлестірушілер кездесуі өтетінін айтты.

Аталмыш шараға Қазақстаннан ұлттық үйлестіруші, Сыртқы істер министрінің орынбасары Қайрат Омаров қатысады. Қатысушылар саммитке дайындық, ядролық қауіпсіздіктің басшылық қағидалары, олардың заңсыз айналымына қарсы әрекет, ядролық заттарды талдау мәселелерін талқылайтын болады.

2 желтоқсанда Сеул қаласында “Корея Республикасы мен Орталық Азия” 3-ші форумы өтеді делі баспасөз хатшысы. Қазақстандық делегацияны Сыртқы істер министрінің орынбасары Нұрлан Ермекбаев басқарады.

Форум ұйымға мүше елдердің мүдделері тоғысқан салалардағы ынтымақтастықты нығайтуға жана серпін беретін тетік ретінде қарастырылады. Форум шеңберінде Н.Ермекбаев Корея Республикасының Сыртқы істер және сауда министрінің орынбасары Ли Енджунмен кездесу өткізеді. оның барысында ынтымақтастықтың екі жақты қатынастары мен өзара тиімді бағыттары талқыланады. Сондай-ақ диалог шеңберінде Оңтүстік Корея және Орталық Азия іскер топтары өкілдерінің қатысуымен инвестициялық форум өтеді.

ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕФОРМА ҚҰЗЫРЫНДА

Қорғанбек АМАНЖОЛ,
“Егемен Қазақстан”.

ДАҒДАРЫС ӨТЕДІ, БОЛАШАҚ ТУРАЛЫ ОЙЛАСУ КЕРЕК

Кенжеғали САҒАДИЕВ,
академик.

Қалай болғанда да дағдарыстан кейінгі даму туралы ойлаудың кезі келді. Дағдарыс сабақтарын ескеретін экономикалық саясат пен жаңартылған басқару жүйесі туралы. Болашақта мұндай аласапыранға ұрынбау мүмкіндігін беретін нақты қадамдар туралы.

Қазақстан экономикасы да дағдарыс жағдайынан шыға бастады. Ел Үкіметі осы жылы аз болса да ІЖӨ-нің өсіміне қол жететіндігіне сенімді. Өлбетте, Президент бірнеше жыл бойы құрып, мұқият қорғап келген Ұлттық қордың болуы арқасында біздің еліміз басқаларға қарағанда дағдарысты оңайырақ өткеруде. Солай болсадағы жаһандық дағдарыстың ықпалы бізге де айтарлықтай сезілді: біріншіден, Қазақстан ТМД-ның басқа елдерінен гөрі ертерек, 2007 жылдың өзінде-ақ дағдарысқа дейінгі жылдары республикаға үлкен көлемде және дейтіндей қиыншылықсыз келіп жатқан сыртқы капитал арнасының күлт азаюы тұрғысында бұл дағдарыс құбылыстарын сезінген болатын. Екіншіден, дағдарыс басталысымен оған дейінгі жылдары орын алған экономиканы басқарудағы олқылықтар мен кемшіліктер айқын көрініп, ауыр зардаптарын тигізді. Осының бәрі бізді дағдарыстың қорытындылары мен сабақтарын байыпты түрде ой елегінен өткізіп, экономикалық осы траекториясына шығуды қамтамасыз ететін шараларды

сын белсенді етуді жақтап отыр. “Әлем Адам Смиттің рыноктың көзге көрінбейтін қолы туралы мифологемасына еріп жүріп берді. Қазір түбегейлі өзгерістер қажет, косметикалық жөндеу іске көмектеспейді”, деп атап көрсеткен Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев та мемлекеттің рөлі туралы пікірге қолдау білдіреді.

Келесі сабақ туралы айтсақ, ол қазіргі қаржы-экономикалық дағдарыс тұтынушылық идеологиясының қабілетсіздігін көрсетіп берді. Бұл идеология Батыста адамдардың көптеген тобын өзіне тартып, сондай-ақ өзімен салыстырып қарағанда жуырда ғана нарықтық экономика жолына түскен елдердің азаматтарын да тартып отыр. Дағдарысқа қарап, бүгінде көп адамдар бұл жолдың тығырыққа әкеп тіреуінін көріп отыр. Бұл тұрғыда АҚШ Президенті Барак Обаманың мынадай мойындауы да айрықша мәнді: “егер біз істегеннің бәрі — ақшаны туындату емес, жұмсау болса, онда уақыт өте келе көптеген елдер бізге қарыз беруден шаршап, мейрам аяқталады. Ашығын айтқанда, мейрам аяқталып бітті. Біздің жинақталымдар деңгейі айтарлықтай азайды және тұтыну шығындары қозғаушы күш болған экономика ендігі жерде тұрақты дами алмайды”.

Бұл дағдарыстан алуға тиісті тағы бір сабақ — экономиканы басқарудағы мемлекет рөлін күшейту қажеттігін мойындау. Дағдарыс кезінде нарықтың “опырылыстары” бұрынғыдан да айқын көрінді: оның экономиканы монополиялауға және бәсекелестік ортаның әлсіреуіне белсенді қарсы

мен жекешелендіруді ырықтандыру секілді макроэкономикалық дауалары, оларды іс жүзіне асыру практикасы көрсеткеніндей, барлық күткен нәтижелерді бере қоймады. Вашингтон консенсусы мемлекеттің белсенді ролін жоққа шығарды: оның рөлі барынша төмен болып, экономикаға араласуы шектелуі тиістігін талап етті. Ал қазір біз дағдарыстың үлкен бір себебі ретінде мемлекеттің белсенді ролін жоғалтуы деп мойындасақ, тиісінше дағдарыстан шығудың бір жолы экономикалық реттеудегі мемлекеттің белсенді ролін қалпына келтіру деп отырмыз. Айта кетелік, әлемде мемлекеттің белсенді араласуы арқылы экономикалық реформалардың жоғары нәтижелерін қамтамасыз еткен мысалдар жетіп артылады. Мәселен, Нобель сыйлығының лауреаты Джозеф Стиглиц оңтүстік шығыс азиялық мемлекеттердің таңғажайып дамуының себептері туралы айтқанда “үкімет экономикалық өсуді жүзеге асырудың негізгі жауапкершілігін өз мойнына алғанын” айрықша атап өтеді.

Жалпы қаржы жүйесі жұмыс істеп тұрғанымен, Вашингтон консенсусы талап еткеніндей, оны ырықсыздандыру бағыты көп елдерде бұл жүйенің әлсіреуіне жеткізіп, қаржылық алыпсатарлыққа жол ашқанын біз қазір білеміз. Қазақстанның қаржы секторынан да дағдарыс кезеңінде осыны байқаладық.

Қаржы рыноктарын қосымша реттеудің нәтижесінде туған жоғары пайыздық ставкалар экономиканың нақты секторының, әсіресе өнеркәсіптің дамуына көп ретте кедергі келтірді. Вашингтон

ой елегенін өткізіп, экономикалық өсу траекториясына шығуды қамтамасыз ететін шараларды анықтауға міндеттеді.

Бұл ретте кез келген басқа ел секілді Қазақстан да экономиканы басқаруды жетілдіру жөніндегі, дәлірек айтқанда, оның жаңа моделін құру жөніндегі әлемдік қоғамдастық және халықаралық экономика институттары қабылдап жатқан шараларды назарға алмай және оларға тікелей қатыспай дағдарыс салдарын еңсере алмайды. Барлық мемлекеттерді және олардың шаруашылық үргізүші субъектлерін бір-бірімен байланыстырып, бейнелеп айтқанда, біздің планетаны “үлкен бір деревняға айналдырған” жаһандану орасан мөлшерге жетін және де бүкіл әлемге бір ғана резервтік валюта болғандықтан, әр елге өзінің жақсы үлесін жекелей іздеп әрекет ету тіпті мүмкін емес.

Сондықтан да бізде де отандық экономиканың жай-күйін жақсарту жөніндегі шаралар халықаралық қоғамдастық қабылдаған және қабылдайтын шаралар тұрғысынан қарастырылуы тиіс. Сонымен қатар әрбір ұлттық экономиканың ресурстары мен мүмкіндіктері, проблемалары мен олқылықтары тұрғысында өз ерекшеліктері бар. Олар Қазақстан экономикасында да орын алып отыр, сондықтан да алдағы өзгерістер кезінде осылар тиянақты түрде ескерілуі тиіс.

Бұрынғы мақалаларымда (“Егемен Қазақстан”, 2009 жылғы 20 қантар және “Деловой Казахстан”, 2009 жылғы 6 наурыз) шаруашылық жүргізудің капиталистік жүйесіндегі қалыптасқан кемістіктер туралы азды-көпті айтқан едім. Әлемдік экономиканың қазіргі дағдарысын, өзінің ауқымы мен күйрету салдары жағынан бұрын-сонды болмаған дағдарысты сол кемістіктер туғызды. Жоғарыда аталған мақалаларымда дағдарысқа қарсы түру үшін Қазақстанда қолға алынған шаралар жөнінде егжей-тегжейлі жазылды. Бұл шаралар айтарлықтай ауқымды болды және оларға мемлекеттің қаражаты жұмсалды. Бұл ретте дағдарысқа қарсы шараларды әзірлеу кезіндегі, сондай-ақ оларды іске асыру үшін қаржы ресурстарын жұмылдырудағы Президенттің төтенше рөлін атап көрсету қажет. Олардың тиімді болғаны сөзсіз.

“Жол картасы” бағдарламасының пайдасы көп болды, бағдарламаға сәйкес қоғамдық жұмыстардың зор ауқымы атқарылды және іс жүзінде жұмыссыздық қатері жойылды. Үкіметтік шығындардың бұл бағытының тиімді болғаны да сөзсіз. Премьер-Министр командасының экономиканы “қолмен басқаруы” да іске көмектесті. Дағдарысқа қарсы бұл шаралар жатғаса беретін болады. Алайда қазіргі әнгіме олар туралы емес.

Дағдарыс экономиканы басқарудың әлемдік моделіндегі басты кемістіктерді айқындап берді. Сондықтан да мен оқырманның назарын әлемдік дағдарыстың сабақтарына, олардан біз шығаруға тиісті қорытындыларға аударғым келеді. Нарықтық экономика арнасына түскен Қазақстанға бұл дағдарыс өзінің келеңсіз салдары жағынан алғашқы елеулі дағдарыс болып табылады. Сондықтан да одан алатын сабақтарға мұқият болғанымыз жөн.

Сонымен, ол сабақтар мен қорытындылар қандай болмақ? Солардың біріншісі, бүгінде капиталистік нарықтық экономика тіпті де онтайлы және жеткілікті қамтамасыз етілген әлеуметтік-экономикалық жүйе еместігінде. Ол қазіргі жағдайда ескелең экономикалық даму міндеттерін толық шеше алып отырған жоқ. Капиталистік қайта өндіру ұлттық аяда да, сол секілді халықаралық ауқымда да тығырыққа тірелді. Экономика бойынша Нобель сыйлығының лауреаты Пол Кругман жазғанындай, “1990 жылдардың басынан бастап қазіргі кезге дейін Жапония, 1993 жылы Мексика, 1997 жылы Тайланд, Малайзия, Индонезия және Корея, 2002 жылы Аргентина және 2008 жылы бүкіл әлем елдері бірінен кейін бірі экономикалық прогресс жылдарында қол жеткізілген қызмет нәтижелерін жокқа шығарған рецессиямен бетпепет келді. Әдеттегі қолданылып жүрген саяси жауаптар осындай жилеген келеңсіз істің жай-күйіне ешқандай ықпал етпейтіні нақтылыққа айналуда...”. Франция Президенті Николя Саркозидің республикалық газеттерге берген сұхбатындағы: “Капитализмге реттелетін сипат бере отырып, оны қайта құру керек. Бұл алыпсатарлар

рінді: оның экономиканы монополиялауға және бәсекелестік ортаның әлсіреуіне белсенді қарсы тұруға, табысты бөледуге теңсіздіктің жігін жатқызуға, қайталама дағдарыстарға қарсы тұруға қабілетсіздігі нақтылыққа айналды. Осыдан келін ұлттық экономикалар ғана емес, халықаралық экономикалық қатынастарды реттеу қажеттігі де туып отыр. Қазір дүние жүзінде ХВҚ-ның, Дүние-жүзілік банктің және басқа халықаралық экономикалық институттардың реттеушілік рөлін арттыру жолдарын, сондай-ақ жаңа ұлттүстік әлемдік резервтік валютаны құруды белсене талқылаудың жүріп жатуын осымен түсіндіруге болады. Ал енді ұлттық экономикаларға келер болсақ, көптеген елдер бұл бағытта елеулі қадамдар жасап, аса ірі банктерді, сақтандыру компанияларын, өнеркәсіптік корпорацияларды мемлекет меншігіне алып, жұмыссыздықпен және дағдарыстың басқа да киын көріністерімен күрес жөніндегі үкіметтік шаралар кешенін әзірлеп, іске асыруда. Банкроттық қатеріне тап келген банкрот мен компанияларды құтқару үшін мемлекеттен басқа инвестордың бірде-бір елде табылмағанын атап айту керек. Осының бөрі “түнгі күзетші” ретіндегі мемлекет рөлі туралы тезісті жокқа шығарып тастады.

Енді экономикада мемлекеттің рөлін қалай күшейтуге болатынына тоқталайық. Мұның бір жолы қазір белсенді пайдаланылуда. Бұл — көсіпорындарды мемлекет меншігіне алу, банкротдің капиталына кіру. Банкрт мен компанияларды банкроттық қатерінен құтқару қажеттігі туындатқан бұл шұғыл шаралар өрт сөндірумен және жалын әлі жалмап үлгермегендерді құтқарумен бара-бар еді. Бұл шаралар мемлекеттің нарық экономикасын “құтқару қызметі” ретіндегі рөлін бекіте түсті, бірақ олардың үлкен келешегі жоқ.

Қазір экономикаға жоспарлы-реттеушілік бастауларды енгізуді жақтаушылар барған сайын көбейіп келеді. Осыған байланысты әлем жұртшылығының назары Қытайға ауып отыр. Ұзақ мерзімді жоспарлар негізінде экономиканың өсу қарқыны жағынан 30 жылдан астам уақыт бойы жоғары көрсеткіштерге қол жеткізіп келе жатқан бұл ел іс жүзінде әлемдік экономиканы қазіргі рецессиядан шығаруға қабілетті локомотивке айналуда. Қытай ғана емес, Жапонияның, Оңтүстік Кореяның, Малайзияның және басқа бірқатар Азия елдерінің тәжірибесі назар аударуға тұрарлық. Олар мемлекеттің ісіне жоспарлы негізде араласуы арқылы тұрақты, ұзақ мерзімді экономикалық өсуге қол жеткізген.

ҚХР қытайлық ерекшелігі бар социализм құрып жатыр, мұнда жоспарлы және нарықтық индер онтайлы үйлестіріліп, әдетте басшылықтың авторитарлық өдістері басым екеніне қарамай, әлеуметтік-экономикалық дамудың жоғары қарқынына үзбей қол жеткізіп келеді. Қасындағы тағы бір Азия елі — Үндістан басқарудың демократиялық формаларын пайдаланып, ұзақ уақыттан бері дамудың жоғары нәтижелеріне ие болуда. Бұл екі елдің тәжірибесі экономикалық берекені тіпті де әлеуметтік жүйе мен саяси құрылыс айқындамайтынын, экономикадағы жоғарғы нәтижелерге басқарудың авторитарлық жолымен де немесе демократиялық өдістерді де пайдаланып қол жеткізуге болатынын көрсетіп отыр.

Осыған қарап әлемде сөз тұрғысында емес, іс жүзінде бұрын антагонистік деп саналған әлеуметтік-экономикалық формациялардың озық қасиеттерін онтайлы үйлестіруді іздестіру жүріп жатыр деп айтуға болады. Қазір әлемде баршанын — басқарушылардың да, мамандардың да аузында жүрген жоспарлы және нарықтық экономикадағы реттеуші бастауларды күшейту жөніндегі қағида осындай ізденістердің айқын дәлелі.

Осының бөрі өткен ғасырдың 60-шы жылдарында батыс ақыл-ойының П.Сорокин, У.Ростоу, Дж.Гэлбрейт, Ян Тинберген сынды ұстындары жақтап пікір айтқан конвергенттік қоғам тіпті де утопия еместігін таныта түседі. Осы заманғы дүниенің басты ерекшелігі — екі әлеуметтік-экономикалық жүйені жақындастыру, олардың арасындағы айырмашылықтарды реттеу жөніндегі үрдіс біртіндеп нақты түйсіндірілетін формаға ие болып келеді. Мұны Қытайдың, Швецияның, Данияның және басқа кейбір елдердің тәжірибесі дәлелдеп отыр.

миканың нақты секторының, әсіресе өнеркәсіптің дамуына көп ретте кедергі келтірді. Вашингтон консенсусының талаптарын іске асыра отырып, ХВҚ сарапшылары бізден, Ресейден және басқа елдерден АҚШ долларына тығыз байластыру жолымен ұлттық валютаның тұрақтылығына қол жеткізуді талап еткенін ұмыта қойған жоқпыз. Бұл реформалардың елең-алаңында айналыстағы ақпаның тапшылығына, жалақының, жәрдемақылардың уақытында төленбеуіне соқтырды. Ал қазір біз басқа елдермен салыстырғанда экономиканың монеттандырылу деңгейінің төмендігін көрін отырмыз. Жалпы несиелердің ішіндегі долларлық несиелердің өте үлкен үлесі (60%-ы шамасында) біздің елімізде оларды қайтарудың елеулі қиындықтарын туындатып отыр. Мұның бөрі ақша-несие саясатының тәуелсіздік деңгейіне және мемлекеттің сыртқы сауда саясатының дербестігіне салқынын тигізбей қоймайды.

Вашингтон консенсусы талап еткеніндей, жаппай жекешелендіру оны реттеу мүмкіндігін өлсіретіп, сыбайлас жемқорлық үшін жағдайлар туғызды. Ал бизнесмендер жекешелендіру кезінде ие болған үлкен ренталық табыстар оларды жаңа кәсіпорындар мен компаниялар құруға итермелемеді. Біз мұны еліміздегі бүкіл нарықтық реформалар жылдарында көріп келеміз.

Осындай келеңсіз сәттеріне қарамастан, Қазақстанда нарықтық реформа жүзеге асты. Ал бұл келеңсіздіктер туралы біз бұрын да айтқанбыз. Оларға басқа елдерде де назар аударылды. Бірақ та қазіргі қаржы-экономикалық дағдарыс бұл кемшіліктерді барынша айшықтап, экономиканың болашақ моделін қалыптастыру барысында оларды сыни тұрғыдан қайта сараптау қажеттігін өткір қойып отыр.

Мұндай қайта сараптау басталып кеткен де төрізді. Қазақстан мемлекеті экономикаға, оның кейбір салаларына тіпті барынша тереңдеп еніп барады. Елбасы “Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы” Жарлыққа қол қойды. Бұл құжат елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын ұзақ мерзімді және орта мерзімді жоспарлау жүйесін ендіруге бағытталған. Мұның өзі мемлекеттің экономикалық саясатындағы елеулі өзгерістердің белгісі. Ол дер уақытында жасалып отыр және қолдауға лайық. Алайда, меніңше, оған бірқатар дәлдеуші сәттерді енгізу керек. Біріншіден, елде экономикалық биліктің бір орталығы болуы қажет, ал біз айтып отырған құжат мұндай екі орталықтың болуына жол беретін секілді. Олар бір-бірінің жұмысын қайталауы өбден мүмкін. Сондай-ақ стратегиялық жоспарлаудағы ел Парламентінің рөлі мен жауапкершілігін әлдеқайда нақты айқындаған жөн.

Қазір Қазақстан — нарық экономикасының елі. Осыдан келіп жаңағы стратегиялық маңызды құжатта жоспарлау жүйесінің экономиканы басқарудың нарықтық өдістерімен тиімді ықпалдас-тығына жеткізе алатын тетіктер мен құралдарды анықтаудың маңызы зор. “Стратегиялық жоспарлау туралы” арнаулы заң қабылдап, онда жоғарыда аталған жәйттерді, сондай-ақ компаниялардың, фирмалардың, мемлекеттік корпорациялардың, нарықтың мемлекеттік-жекеменшік субъектілерінің жоспарларына, республикалық мақсатты бағдарламаларға қойылатын нормативтік талаптарды ескеруге болады деп ойлаймыз.

Тұтастай алғанда, Қазақстан экономикасын жоспарлы-нарықтық реттеу идеологиясына тереңдеп бойлап, байыпты анықтағанымыз жөн. Бұл жаңа модель және жаңа идеология, сондықтан да шаруашылық жүргізудің барлық буындары оны толық игеруі тиіс. Егер біз экономикалық реформалардың өткен 18-19 жылында нарықтық реттеушітерді азды-көпті менгерсек (мұнда да қол тимеген қатпарлар баршылық), енді жоспарлы реттеушітермен байыпты түрде мұқият айналысуға тура келеді. Министрліктер мен ведомстволардың өтінімдері негізінде Үкімет Парламентке ұсынатын әр жылдық немесе қазіргідей үш жылдық бюджет — бұл өлі әлеуметтік-экономикалық дамудың кешенді стратегиялық жоспарлары емес. Қазір бекітілетін үш жылдық республикалық бюджет, әлбетте, алға қадам басушылық, ол экономиканы бюджеттік реттеу көкжиегін ұзарта түседі. Бірақ та

тік-экономикалық дамудың онжылдық (2010-2020 жылдарға арналған) стратегиялық жоспарын және елді жедел индустриализациярудың бесжылдық жоспарын әзірлеуге кіріспек.

Жоспарлы-реттеулі бастауларды күшейтумен қатар қазір экономиканың жаңа қаржылық және несиелік-инвестициялық тетігін құрған да жөн. Бұл да әлемдік дағдарыстың маңызды бір сабағы. Бейнелеп айтар болсақ, егер АҚШ-тағы 1929-1933 жылдардағы Ұлы депрессия тауарлардың шектен тыс артық өндірілуінің дағдарысы болса, қазіргі әлемдік қаржы-экономикалық дағдарыс — бұл ақшаны артық өндірудің дағдарысы, әлемдік қаржы архитектурасының тиімділігі төмендігінің дағдарысы. Қазіргі заманғы қаржы жүйесі іс жүзінде өзінің негізгі міндетін — экономикада қаржы қорларын тиімді қайта бөлуді атқармай отыр.

Бұған бүгінде ешкім дау айтпайды, сондықтан да әлемдік қоғамдастық қаржы-экономикалық қатынастардың әлдеқайда жетілген моделін іздестіруде. Әлемнің бірқатар көрнекті мемлекет қайраткерлері, солардың қатарында біздің Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев та бар, жаңа резервтік валютаны және оның ұлтүстілік эмиссиялық орталығын құру идеясын белсене ұсынып отыр. Бұл идея барынша байыпты назар аударуды қажет етеді, өйткені доллар шығарушы станоктың бір ғана мемлекеттің — АҚШ-тың қолында болуы және әлемдік валюта мәртебесі бар доллардың көлемді түрде қаржы айналымына шығарудың аталмыш мемлекеттен басқа ешкімнің бақылауында болмауы әлемдік тауар-ақша қатынастарының қатты бұзылуына, қаржылық көпіршіктердің пайда болуына соқтырды, мұның өзі осы жолғы дағдарыстың басталу тегершігіне айналды. Маған мамандар жиі айтатын төмендегі мысал ұнайды.

XVI ғасырдың аяғында испан үкіметі өзін банкрот деп жариялады. Ал сол кездегі Испания бүгінгі АҚШ секілді іс жүзінде бүкіл әлемдік саяси және экономикалық үдерістерді бақылап отырған жетекші мемлекет болатын. Ал банкроттыққа себеп отарлардан метрополияға алтын мен күмісін ағылудың қамтамасыз етіп тұрған испан отарларын қанаудың қалыптасқан тетігінің мүмкіндігінің шектелгенінен еді. Осыдан барып испан мемлекеті қарыздарын төлей алмай, өзін банкрот деп мойындауға мәжбүр болды. Сол кездегі испан үкіметінің алтын ақша емес, бүгінгі АҚШ секілді қағаз ақша басып шығару мүмкіндігі болғанда, Испания банкроттық туралы жарияламай-ақ тығырыктан шыға алар еді. Ал Америка Құрама Штат-бөрі бүгінде триллиондаған мемлекеттік қарызы бола тұрып, ешқандай қиындық көрмей отыр, өзін банкрот деп жарияламайды да, өйткені өзіне қанша қағаз ақша керек болса, соншасын басып шығарады. Нақ осы жағдай әлемдік қоғамдастықты жаңа валюта жүйесін іздестіруге мәжбүрлеп отыр. Сонымен қатар G-20 елдерінің және халықаралық ұйымдардың басшылары қазір қаржылық реттеудің басқа да қатаң иіндерін ендіруді, тұтастай алғанда өзін ақтамаған либералдық-монетарлық эконо-микалық саясатты қайта қарауды айтып жатыр.

Қазақстанға келетін болсақ, Елбасы Ұлттық банкке және Үкіметке отандық жаңа қаржы архи-тектурасын құруға кірісуді тапсырды. Дағдарыс көрсеткеніндей, біздің қаржы жүйеміз осал, қазіргі сілкіністер жағдайында шетін болып шықты. Валюталық реттеудің қатаң төртібі болмады, ақша елге қалай келсе, солай елден еркін кетіп жатты. Қазақстанда тауар-ақша айырбасын қамтамасыз етуге тиісті қаржы қорларының едәуір бөлігі шет-елдік банктер мен оффшорлық аймақтарда сақтал-ды. Қаржы рыногын заңнамалық реттеудің кеміс-тіктері белгі берді. Елдің қаржы ресурстарын эконо-миканың нақты секторын дамыту үшін жұмыл-дыруға қабілетті құралдар өте аз және іске шорқақ-тығын көрсетті. Кор рыноктары дамымады және іс жүзінде оның ел экономикасына ықпалы сезілмеді.

Әсіресе, банк жүйесінің, атап айтқанда екінші деңгейдегі банктердің олқылықтары елеулі болды. Төрт ірі банк бастаған бұл жүйе дағдарыс алдын-дағы жылдары мемлекет ішіндегі мемлекет рөлінде болды. Олар монополияға қарсы реттеу норматив-

“Егемен Қазақстан”

Жуырда Алматыда “Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы аясында еліміздің құқықтық жүйесі дамуының өзекті проблемалары” деген тақырыпта республикалық ғылыми-прак-тикалық конференция болып өтті. Конференцияны Д.Қонаев атындағы университет пен Қазақстанның криминологиялық ассоциациясы ұйымдастырды.

Құқық қорғау құрылымдарының басшылары, көрнекті құқықтанушы ғалымдар мен жоғары оқу орындарының оқытушылары қатысқан осынау алқалы жиынды аша келе Конституциялық Кеңес Төрағасы Игорь Рогов республика судьяларының V съезінде Мемлекет басшысы айқындап берген сот жүйесі да-муының өзекті мәселелеріне тоқталды. Осы орайдағы айшықты міндеттер қатарына сот ісін жүргізуді одан әрі жетілдіру және оңайлату, судьялар мен судьялыққа үміткерлерге қойылар талапты күшейту, ымыралық рәсімдемелерді енгізу, сондай-ақ сот шешімдерінің мұлтіксіз әрі сапалы орындалуын қамтамасыз ету жа-тады. И.Роговтың айтуынша, ғылыми орта мен мем-лекеттік органдар өкілдері осынау проблемаларды тео-риялық және тәжірибелік тұрғыдан шешу жайын терең талдауы керек. Осының өзі алдағы жылдың басынан бастап күшіне енетін Құқықтық саясат тұжырымда-масын жүзеге асырудағы алғашқы қадам болмақ.

Бас прокурор Қайрат Мәмидің сөзіне жүгінсек, аталмыш құжатта прокуратура бүкіл құқық қорғау жүйесінің өзегі және дөңекер буыны деп танылған. Демек, бақылаудың тиімділігі арта түспек. Ең бастысы, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау орайында қылмыстық іс қозғаудан гөрі әлеуметтік-құқықтық салаға көбірек назар беріلمек. Басқа қаналықтарға келер болсақ, прокурорлар қайтадан қылмысты істерді тер-геу құқығын алады. Сөйтіп ендігі жерде Президенттің тапсырмалары бойынша хәм Тұжырымлама ережелері тұрғысынан алғанда Бас прокуратураның үйлестірушілік рөлі күшейе түспек. Сонымен бірге Құқық қорғау органдары үйлестіру кеңесінің тұрақты жұмыс істейтін хатшылығы құрылды. Осы және басқа да шаралар көп ұзамай заңнамалық жағынан бекітілетін болады.

Өз кезегінде Жоғарғы Сот Төрағасы Мұсабек Әлімбеков әкімшілік-процессуалдық заңнаманы өзгертуден құтылып отырған оң ахуалдар жайында егжей-тегжейлі әңгімеледі. Атап айтқанда, азаматтар мен билік органдары арасындағы дау-дамайларды әкімшілік соттардың қарауына беру туралы мәселе көтерілуде. Сонымен қатар, әділет қызметшілері Азаматтық ко-дексте соңғы кездері рейдерлік пен жалған кәсіпкерлік оқиғалары жиілеуіне жол ашқан олқылықтарды жою қажет деп есептейді. М.Әлімбековтің пайымдауынша, судьялар азаматтық істер жөніндегі әділқазылықта тараптар арасында мәмілеге келу жолын іздестіруі тиіс. Батыстың сот жүйесінде бұл жағдай дәстүрге енген. Ал жұбайлардың ажырасу істері көпшілік көзінше емес, оңаша қаралғаны дұрыс. Қылмыстық істердегі императивтік-жазалау үрдісіне келсек, оны ерекше ауыр және ауыр қылмыстар жасаған адамдарға ғана қолданған жөн. Басқа кездерде жазаның неғұрлым жұмсартылуын қарастырған абзал. Мұның бөрі отандық сот жүйесін еуропалық стандарттарға жақындатуға септесері сөзсіз.

Форумға қатысушылар сондай-ақ Құқықтық саясат тұжырымдамасында айтылған көптеген заңнамалық жаңалықтарды талқыға салды. Мемлекет және құқық институтының директоры, профессор Ғайрат Сапарга-лиев саяси жүйедегі прокуратураның рөлі туралы маз-мұнды баяндама жасады. Отандық заң ғылымының сардары жаңа заң жобасында көрініс тапқан бақылаушы органның өкілеттіктерін кеңейту жөніндегі шараларды оң бағалады. Қалай болғанда да, прокурорлардың заң шығаруға белсенді қатысуы елдің Конституциясына қайшы келмесе керек.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Абай атындағы Казак педагогикалық университетінің, Ұлттық қауіпсіздік комитеті академиясының және басқа да жоо-лардың оқытушылары қылмыстық сот және заңнамалық тәжірибені жетілдіру орайындағы өз нікір-пайымдарын ортаға салды, осынау бағдарламалық құжаттағы халықты әлеуметтік қорғау, жеке меншік құқықты дамыту мәселелерін талқылады.

Конференция жұмысының қорытындылары бой-ынша талдамалық жинақ шығарылып, ол оқып-зерт-телу үшін өкілетті мемлекеттік органдарға беріلمек.

(Соны 10-бетте).

ҚАУП-ҚАТЕРДІҢ ААДЫН ААУДА БІРЛІК ҚАЖЕТ

Көсемәлі СӘТТІБАЙҰЛЫ,
“Егемен Қазақстан”.

Кеше Жамбыл облыстық әкімдігінде Қазақстан Республикасы Төтенше жағдайлар министрлігі мен Қырғыз Республикасы Төтенше жағдайлар министрлігі алқасының “Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасының іргелес жатқан аумақтарында трансшекаралық төтенше жағдайлар қаупін азайту жөніндегі бірлескен іс-шаралар жөнінде” деген тақырып аясында бірлескен отырысы болып өтті. Оған Қазақстан Республикасы Төтенше жағдайлар министрі Владимир Божко мен Қырғыз Республикасы Төтенше жағдайлар министрі Қамшыбек Ташиев және Жамбыл облысының әкімі Бөрібай Жексембин қатысты.

Аталған мәселе бойынша Қырғыз Республикасы Премьер-министрінің Қазақстан Республикасына сапары кезінде және Астана қаласында маусым айында өткен қазақ-қырғыз үкіметаралық бірінші мәжіліснің қоршаған ортаны қорғау мен төтенше жағдайлар жөнінде қол жеткізген келісімдерді іске асыру шаралары туралы Қазақстан Республикасының Төтенше жағдайлар министрі Владимир Божко мен Қырғыз Республикасының Төтенше жағдайлар министрі Қамшыбек Ташиев кіріспе сөз сөйледі.

Екі тараптың өкілдері мемлекеттер арасында төтенше жағдайлар жөнінде бірыңғай банк мәліметтерін және шекаралық аумақтарға төнетін қауіп-қатер каталогы мен қауіпсіздік құжатын даярлау жөнінде өз ойларын ортаға салды. Сондай-ақ ҚР ТЖМ Жамбыл облысы бойынша төтенше жағдайлар жөніндегі департаменті мен Қырғыз Республикасы ТЖМ Шу және Талас облыстары бойынша басқармалары арасында, ҚР ТЖМ Алматы облысы бойынша төтенше жағдайлар жөніндегі департаменті мен Қырғыз Республикасы ТЖМ Ыстықкөл облысы бойынша төтенше жағдайлар басқармасы арасында шекаралық шеңбер аясында қызметтестік-әріптестік мәселелерін талқылады.

Қазақстан мен Қырғызстанның шекаралас облыстары үшін табиғи мазмұндағы төтенше оқиғалардың туындау жағдайлары ұқсас болып келеді. Бүгінде Жамбыл облысының жалпы жер көлемі 144,3 мың шаршы шақырымды алып, шекара белдеуінің ұзындығы 2 мың шақырымға созылып жатса, оның 500 шақырымы қырғыз елімен аралықты бөліп тұр. Оңірде 1035,9 мың адам тұрады.

Бүгінде Қазақстан мен Қырғызстанның одан әрі етене араласуы Орталық Азия аумағы мен әлемдік экономиканы дамытудағы маңызды бағыттардың бірі болып қала бермек. Туысқан қазақ-қырғыз халықтары мәдени-тарихи тұрғыдан ғана жақын емес, сонымен бірге олардың трансшекаралық өзендер мен оларға салынған гидрокүрылыстарды пайдалануда, оның экологиялық және тағы басқа қауіп-қатерлерінің алдын алуда да мақсат-мүдделері бір. Сондықтан екі елдің сыртқы саясатындағы маңызды бағыттардың бірі — Қазақстанның Жамбыл облысы мен Қырғыз Республикасының Шу, Талас облыстарының өзара тығыз байланыста жұмыс істеуінде болып отыр. Бұл тұрғыда, әсіресе, соңғы жылдары біраз іс атқарылып, жергілікті атқарушы органдар деңгейінде бірқатар кездесулер өткізіліп, экономикалық, экологиялық және әлеуметтік мәнді мәселелер қаралды. Қазан айында Қордай ауданында 6 мемлекет басшысының қатысуымен өткен терроризмге қарсы халықаралық оқу-жаттығу кезінде де қырғыз ағайындар туысқан елдердің әскерлерімен бірге қорғаныс сапында шеберліктерін көрсете білді.

Екі елдің Төтенше жағдайлар министрліктері мүдделі болып отырған бүгінгі мәселе де туысқан халықтар тағдыры үшін өте маңызды. Сондықтан министрліктер мен комитеттердің, ведомстволық

(Соның. Басы 9-бетте).

теріне назар аударып жатпады. Қарызға алынған қаражаттың көлемін өсіру жөнінде өктем саясат жүргізді. Олар өтімділігі қамтамасыз етілмеген шетел несиелерін тартудың қауіптілігі туралы мемлекет басшылары мен мамандардың ескертулерін құлаққа ілемді. Іс жүзінде үкімет емес, осы коммерциялық банктер алынған несиелерді экономиканың нақты секторына емес, салынған қаражаттан жедел қайтарым қамтамасыз ететін сауда-саттыққа, жылжымайтын мүлікке, қызмет көрсету саласына жұмсап, елдің инвестициялық саясатын тиімсіздікке әкелді. Олардың кейбірі халыққа мәшинелер, жиһаздар алуға және басқа тұтыну мақсаттарына ештеңемен қамтамасыз етілмеген несиелер беріп, тұтынушылық идеологиясын алға жылжытуға күш салып бақты. Қазір анықталып отырғанындай, алыпсатарлық капитал да орын алған, ал банктердің өз капиталының болуы бірқатар жағдайда сыртқы көріністен артық ештеңе емес еді.

Дағдарыс алдындағы жылдарда банк жүйесіне, банкирлердің өзіне табынушылық қалыптасты. Олардың табыстары барынша мадақталып, бұл жүйені Қазақстан экономикасының локомотиві деп атадық. Қазақстандық банк жүйесі реформа жүргізу жағынан Ресейдің және басқа посткеңестік мемлекеттердің осындай жүйелерінен өлдекайда алға кетті деп айтып жүрдік. Осыған байланысты

залалды болуға итермелейді, ал олар өздерінің экономикалық мақсаты тұрғысынан ішкі сұраныстың жеделдеткіш болуы тиіс. Бірқатар ЖЗҚ-лар мен сактандыру қорлары ірі банктерге “еншілестік” жағдайында болып, кіріштілік күн кешуде, мұның өзі оларға дербес инвестициялық саясат жүргізуге мүмкіндік бермейді. Оның үстіне бұл қаражатты тиімді салу құралдары да өте шектеулі. Мұның бәрі біздің соңғы уақытқа дейін ішкі қаржының өзіміздегі ұзақ мерзімді көздерін қалыптастыруға жете назар аудармауымыздың тікелей салдары. Бұған дейін айтылғанындай, елді жедел индустрияландыру керек, ал ол орасан зор ресурстарды талап етеді. Бұған бюджеттің ақшалары да жұмсалады, бірақ та бұл мәселені шешуге банктердің, халықтың және жеке меншік сектордың ақша ресурстарын жақсылап жұмылдыру жөніндегі қаржы мекемелерінің міндетің маңызы тіпті де кем емес. Елімізде жобаланып жатқан жана қаржы архитектурасында бұл мәселелер барынша ескеріліп деп білеміз.

Қазақстанның мемлекеттік қаржысын Ұлттық банк, Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау жөніндегі агенттік (ҚҚА) және Қаржы министрлігі реттеп, бақылап отырады. Қазір ҚҚА-ны Ұлттық банкке қосу туралы ұсыныстар айтылуда. Бәлкім, мұнда ойға қонымды бәзбір негіз бар болуы мүмкін. Бірақ та соңғы уақытқа дейін банк саласының қызметін қатаң реттеу үшін Агенттіктің құқықтары мен мүмкін-

өте маңызды бағытын басқаруды жолға қою қажет деп ойлаймыз. Қазір индустриялық саясатты іске асыру Индустрия және сауда министрлігіне жүктелген. Ал индустриялық-инновациялық даму мақсаттары үшін құрылған даму институттары “Самұрық-Қазына” ұлттық әл-ауқат қорының қарауында қалып қойды. Ел мүмкіндігін осылайша екі ведомствоға шашырату индустрияландыру үдерісін елеулі түрде қиындатуы мүмкін.

Республикада ипотекалық компания бар, мамандандырылған тұрғын үй-құрылыс жинақ банкі бар. Алайда дағдарыс басталған кезде үлестік құрылыс пен ипотека проблемаларын шешуді біз “Самұрық-Қазынаға” жүктелдік. Бәлкім, бұл шешім дағдарыстың сол тұстағы өткір кезеңінде дұрыс та болған шығар. Бірақ та дағдарыс өткірлігі бөсендеген кәзіргі кезде үлестерлер мен ипотека проблемасын шешуді жоғарыда көрсетілген мамандандырылған компания мен банкке берген орынды болып көрінеді. Бұл білікті қызметкерлері мен күшті менеджерлері бар “Самұрық-Қазына” ҰӨҚ-ына Қазақстан экономикасының басым міндетін — оны өртарпақтандыру мен индустрияландыруды жүктеуге мүмкіндік берер еді.

Сонымен қатар, осы холдингтің моделі мен қызметтік мақсатын тағы да бір дәлдеп алған қажет секілді. Бұл Үкіметтің агенті ме, басқарушы компания ма немесе оған кіретін компаниялардың корпоративтік құндылығын өсіруге тиіс холдинг пе? Егер ол Үкіметтің агенті немесе басқарушы

науада ғана емес, жоғары өнімді мал өсіруде болып отыр. Оның үстіне мұндай жаңа іспен қазір шаруа қожалықтарының 10-15 пайызы ғана айналысады, қалған 85-90%-ы жеке шаруа болып қалуда.

Сондықтан да ауылда шаруаларға бұрыннан таныс өндірістік кооперативтерді қайта қолға алған орынды болып көрінеді. Бәлкім, кейбіреулер оны ұжымшар дер, мәселе оның атауында емес, ыдыраңқы ұсақ шаруа қожалықтарының қызметін нақты кооперациялауды қамтамасыз ету мүмкіндігінде. Егер олар өз пайларын және басқа активтерін біріктіріп, біртұтас еңбек ұжымын қалыптастырса, мұны ерікті негізде жасаса, ауылда жұмысқа қабылетті, ірілендірілген тауарлы ауылшаруашылық өндірісі пайда болады. Мұндай іріленген шаруашылықтарға көрсетілетін мемлекеттік қолдау да өлдекайда тиімді болар еді. Ауылда мал бордақылау орталықтары болсын, сүт кешендері жұмыс істеп тұрсын, аяғынан нық тұрған фермер шаруашылықтары да дербес жұмыс істесін. Ал енді кооперацияның осы формаларына тартылмаған, не ыңғайы келмеген шаруаларды өндірістік кооперативтерге біріктірген орынды болар еді. Ерікті негізде бірігіп, өздерінің басшы органдарын құрған бұл өндірістік кооперативтер болашақта жергілікті өзін-өзі басқарудың сенімді тірегіне айналар еді деп ойлаймыз.

Жоғарыда біздің елімізде қор рыногы жеткілікті дамымағанын айтқан едік. Тіпті ол мүлде дамымаған деуге болады. Кезінде үлкен шешімдер қабылданып, бағалы қағаздар рыногын дамыту бағдарламасы бекітілсе де солай болып қағаз жүзінде қалып отыр. Іс жүзінде Қазақстанның барлық ірі компаниялары біздің биржаларда акцияларын сатпайды, кезінде халыққа кеңінен жарнамаланған “көгілдір фишқалар” бағдарламасы да іске асырылмады.

Бір сөзбен айтқанда, қор рыногы өлі де нарықтық экономиканың біз игермеген қатпары болып қалуда. Сондықтан да, Елбасымыз бейнелеп айтқандай, отандық нарықтық конструкция бір аяғына ақсай басуда. Ал енді қор биржасы, егер оның алыпсатарлық құрамдасын жонып тастасақ, компаниялардың инвестициялық мақсаттарына қаражат жұмылдыруының бүкіл өлемде сыннан өткен мүмкіндігі. Инвестициялардың сыртқы көздері жоғарыда айтылған себептер бойынша шектелген жағдайда еліміздегі қор биржасы, оның толық мәнді жұмысы жаңғырту мақсаттарына ішкі ресурстарды жұмылдыруға өбден қабылетті болар еді.

Қор рыногының дамуы тежелудің себебі, біздің ойымызша, экономиканы монополияландырудың бізде елеулі орын алуында болып отыр. Қазақстанның ірі компаниялары айтарлықтай қуатты, олардың қызметіне монополиялық сипат тән, ондағы меншіктің шоғырлануы өте жоғары, бірақ іс жүзінде қаражат іздеп биржа алаңдарына да шықпайды. Халықаралық қаржы қорының мәліметтері бойынша Қазақстандағы компаниялардың 41 пайызынан астамында акционерлер саны 3-тен артық емес, 24 пайызында 4-тен 10-ға дейін акционер бар. Бұл бәсекелікті, бәсекелік ортаның сапасын төмендетеді. Біз жоспарлық бастауларды енгізетін боламыз, бірақ та өзінің негізгі конструкциясында бізде орын алған нарықтық экономика. Сондықтан бәсекелік ортаның болуының және оның әрекеттілігінің жеке компания үшін де, сонымен бірге салалар және тұтастай экономика үшін де айрықша маңызы бар. Осыған байланысты Қазақстанның дағдарыстан кейінгі дамуының маңызы бір мәселесі экономиканы монополиясыздандыру, бәсекелестік ортаны сауықтыру болуы тиіс секілді. Бұл өз кезегінде отандық қор рыноктарын қажетінше жандандыруға да жеткізе алады.

Осының бәрі жалпы алғанда экономикалық өсу және осындай өсу көздерін іздестіру проблемасына айналады. Дағдарыс әлемнің дамыған елу мемлекетінің қатарына кіру жөніндегі біздің мақсатымызды өзгерте алмайды. Ал оны іске асыру үшін, КХР секілді ұзақ мерзімге экономикалық өсудің жоғары қарқынын қамтамасыз ету керек. Ал мұндай қарқынға қол жеткізу үшін бізге капиталдың қорлану нормасын (негізгі капиталға

ДАҒДАРЫС ӨТЕДІ, БОЛАШАҚ ТУРАЛЫ ОЙЛАСУ КЕРЕК

Алматыда өңірлік қаржы орталығын құрып, онда бүкіл өңірдің қаржы арналарын жинақтау мақсатындағы идея пайда болды. Оны құрдық та, бірақ, өкінішке орай, қазіргі кезге дейін бұл орталық өзін ешбір көрсете алмады.

Осындай салдардан кейін әлемдік қаржы дағдарысы киіккенде нақ осы банк жүйесі орасан қиындықтармен бетпе-бет келді. Ол посткеңестік мемлекеттердің банк жүйелерінен бірінші болып дағдарысқа түсіп қана қойған жоқ, сонымен бірге, шетелдік банктер мен инвестициялық қорларға орасан зор берешектерін төлей алмайтын болып, банкроттықтың басты қатерінің алдында тұрды. Сол кезде пайдаланылған тәуекел-менеджмент жүйесі сенімсіз болып шықты, ол іс жүзінде құиреп түсті. Сондықтан да мемлекет банк жүйесіне көмекке келіп, Ұлттық қордан және мемлекеттік бюджеттен осы мақсаттар үшін орасан зор ресурстар бөлуге мәжбүр болды. Дағдарыстың басқа барлық салдарын Қазақстан экономикасы бүгінде азды-көпті жеңіп келеді, алайда банктердің проблемалары — үлестерлер, ипотека, несие иелеріне берешектер әлі күнге дейін Үкіметтің елеулі күш-жігерін және мәселені шешу үшін көлемді қаражатты талап етеді. Банктердің несие портфельдері сапасының жалғасып қаржы нақарлауы әлі де алаңдаушылық туғызады. Бүгінде активтер сапасы банк жүйесінің несиеге қабылеттілігінің, өтімділігінің және саламаттылығының айқындалушы факторына айналды. Бұрынғы берілген несиелердің сапасы уақыт сынынан толық өтіп болған жоқ, сондықтан да олардың “ескіруіне” байланысты ахуал әлі нақарлауы мүмкін деп санайды Қаржылық қадағалау агенттігінің (ҚҚА) мамандары. Айта кетелік, қазірдің өзінде екінші деңгейдегі банктер берген несиелердің үштен бірінен астамы жұмыс істемейтін несиелер болып отыр.

діктері заңнамалық тұрғыда тым әлсіз болды. Екінші себеп ҚҚА-ның басшылығы мен қызметкерлерінің едәуір бөлігі жиі ауысып жатуында деп білеміз. Кейде онда банк және жалпы қаржы жүйесін айтарлықтай жақсы білетін мамандардың жетіспеушілігі өткір сезілді.

2008 жылдың күзінде ел Парламенті қаржы саласы мен валюталық қатынастарды реттеу жөнінде ҚҚА-ның да, Ұлттық банктің де құқықтарын елеулі түрде кеңейтетін заң қабылдады. Дегенмен, бүгінде әлемнің мемлекет қайраткерлері мен қаржы саласының мамандары орталық банктердің рөлі мен өкілеттіктерін одан әрі күшейтуді көздейтін пікір айтуда. Бұл үрдісті бізге де ескеру қажеттігі бар болар. Ұлттық банктің тұрақтандыру несиелерін беру, банкаралық рынок ауқымын және банкаралық несиелер ставкасының деңгейіне ықпал ету мүмкіндігін, бүкіл қаржы рыногының тұрлаулығын қамтамасыз етудегі оның рөлін ескере отырып, солай еткен жөн.

Республика Қаржы министрлігінің рөлі мен орны туралы айрықша айтқым келеді. Бұл министрліктің мүмкіндіктері мен өкілеттіктері белгілі дәрежеде шектелген болып көрінеді. Жыл сайынғы (қазір үшжылдық) бюджетті, яғни мемлекеттік қаржының негізін Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігі (ЭБЖМ) жасайды. Бюджеттің 90% кірісі — бұл салықтар, оларды жинау Қаржы министрлігінің Салық комитетіне жүктелген, ал бюджеттік шығындарды ЭБЖМ жоспарлайды. Бұл министрлік, жоғарыда айтылғандай, бюджетті әзірлейді, ал Бюджет кодексын Қаржы министрлігі жасайды. Осылайша елдің мемлекеттік қаржысын жоспарлау мен реттеудің біртұтас үдерісі қазір екі ведомствоға — Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігі мен Қаржы минис-

компания болса, онда оның салалық министрліктермен өзара қарым-қатынасын нақтылау керек. Бұл ретте синергетикалық басқару тиімділігі туралы айтудың реті жок.

Егер ол корпоративтік құндылықтарды өсіруге тиіс болса, онда соңғы 15-20 жылда корпоративтік бизнестің мақсатты функциялары елеулі өзгерістерге түскенін ескеру керек. Бізде корпорацияның дамуының шешуші көрсеткіші, басқа көптеген елдердегідей, оларды капиталдандыру деңгейі болып отыр. Осы деңгей бойынша компаниялардағы жай-күйі анықталады. Бұл көрсеткішке ең алдымен акционерлер мүдделі, ол компаниялардағы менеджмент нәтижелілігінің де көрсеткіші.

Дегенмен, халықаралық сарапшылар мен мамандардың көпшілігі капиталдану деңгейі корпорациялардың нақты жай-күйін бейнелемейді деген пікір айтады, біз де оларды қолдағымыз келеді. Компанияларда қалыптасқан пайда нормасы ескерілмейді, яғни оның қызметінің тиімділігі бағаланбайды, өндірістің негізгі факторларын пайдалану тиімділігінің көрсеткіші де есептеп шығарылмайды. Ал әлеуметтік-экономикалық прогрестің басты көрсеткішімен — еңбек өнімділігімен аталмыш көрсеткіш қарама-қайшылықта. Соның салдарынан корпорациялар құрамындағы тиімсіз өндірістерді жабу кідірілсе беріп, кейде негізсіз қосылу үрдісі жүріп жатады. Аталған жағдайлар, біздің ойымызша, “Самұрық-Қазынаға” қарасты компаниялар қызметін бағалау көрсеткіштерін қайтадан ой сарабына салуды талап етеді.

Тағы бір шешімін таппаған басқарушылық проблема бар сияқты. Әңгіме әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар (ӘКК) туралы. Олардың құрылып, жұмыс істеп жатқанына үшінші жыл. Бірақ та әлі күнге дейін олардың қызмет саласы

